

УДК 336

І.П. Малікова, ст. викладач кафедри обліку, аудиту та статистики Одеського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

СТРАХУВАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ НАСЕЛЕННЮ ПРИ ПРИРОДНИХ ТА ТЕХНОГЕННИХ КАТАСТРОФАХ

У статті надані статистичні дані про щорічні збитки, які наносяться світовій економіці стихійними лихами, природними, техногенними катастрофами та іншого роду катаклізмами. Розглянуто джерела відшкодування витрат на відновлення інфраструктури постраждалих регіонів та компенсацію населенню у разі масштабних надзвичайних подій. Досліджено шляхи зниження бюджетного навантаження за рахунок ефективного впровадження механізмів страхування. Здійснено порівняльний аналіз ролі та місця страхових компаній України та діяльності страховиків інших країн у разі небезпечних подій. Зроблено висновок, що в Україні й досі ринок страхових послуг так й не став невід'ємним елементом фінансової системи держави. Розглянуто проблемні сторони та дискусійні питання щодо необхідності укладання окремих видів майнового страхування громадян, у тому числі у майбутньому в обов'язковій формі. Надано пропозиції стосовно посилення страхового захисту громадян шляхом впровадження нових видів та програм страхування.

Ключові слова: відшкодування збитків, бюджетне навантаження, програми страхування, відповідальність страховиків, обов'язкова форма

Табл.2, Літ.15

И.П. Маликова

СТРАХОВАНИЕ КАК ИСТОЧНИК ВОЗМЕЩЕНИЯ УБЫТКОВ НАСЕЛЕНИЮ ПРИ ПРИРОДНЫХ И ТЕХНОГЕННЫХ КАТАСТРОФАХ

В статье приведены статистические данные о ежегодных убытках, которые наносятся мировой экономике стихийными бедствиями, природными, техногенными катастрофами та другого роду катаклізмами. Рассмотрены источники возмещения расходов на возобновление инфраструктуры пострадавших регионов та компенсацію населению в случаях масштабных чрезвычайных событий. Исследованы пути снижения бюджетной нагрузки за счет эффективного внедрения механизмов страхования. Осуществлен сравнительный анализ роли и места страховых компаний Украины и деятельности страховщиков других стран в случае наступления опасных событий. Сделан вывод, что в Украине до сих пор рынок страховых услуг так и не стал неотъемлемым элементом финансовой системы государства. Рассмотрены проблемные стороны та дискуссионные вопросы относительно необходимости заключения отдельных видов имущественного страхования граждан, в том числе в обязательной форме. Даны предложения, которые касаются усиления страховой защиты населения путем введения новых видов и программ страхования.

Ключевые слова: возмещение убытков, бюджетная нагрузка, программы страхования, ответственность страховщиков, обязательная форма

I.P. Malikova

INSURANCE AS A SOURCE OF REFUNDS TO THE POPULATION IN THE NATURAL AND MAN-MADE DISASTERS

The statistics on annual losses which are caused by the natural disasters, manmade disasters and other cataclysms on the global economy are provided in the article. The sources of compensation of expenses for the restoration of infrastructure in the affected areas and

compensation to the population in case of major emergency events are reviewed. The ways of reducing the budgetary burden by the effective implementation of insurance mechanisms are examined. A comparative analysis of the role of insurance companies of Ukraine and the insurers of other countries in case of occurrence of hazardous events is made. It is concluded that in Ukraine and so far the insurance market has not become an integral part of the financial system of the state. The problematic sides and discussion questions about the necessity of concluding of certain types of property insurance of citizens, including future in mandatory form are reviewed. The suggestions on strengthening of insurance protection of citizens by the introduction of new types and programs of insurance are provided.

Key words: damages, budget pressures, programs of insurance, liability of insurers, mandatory form.

Постановка проблеми Щорічно у світі відбуваються різного характеру стихійні лиха, техногенні катастрофи та аварії з великими людськими жертвами та матеріальними руїнами. На жаль, небезпечні події в останній час спостерігаються усе найчастіше, їх вплив на господарську діяльність людини є загально визнаними. На перший погляд цей факт може здатися парадоксальним, оскільки науково-технічний прогрес повинен сприяти незалежності нашого благополуччя від природно-кліматичних умов. Однак ситуація у реальності складається навпаки протилежна: від стихійних лих страждає все більше і більше людей [1].

Так, у 2013 році у світі відбулося 150 природних і 158 техногенних катастроф, які послужили причиною загибелі та зникненню безвісти майже 26 тис. осіб й принесли матеріальні втрати в розмірі 140 млрд. доларів [2]. За 2014 рік збиток, нанесений світовій економіці масштабними катастрофами та аваріями, склав близько 110 млрд. доларів, середні показники за аналогічними подіями за останні 10 років складають 190 млрд. доларів щорічно [3].

Частина витрат на ліквідацію наслідків природних, техногенних катастроф та відновлювальні роботи в окремих країнах компенсуються за рахунок бюджетних засобів, а це у багатьох випадках завдає розтрощувальний удар по державним фінансам. Крім того, даного роду виплати у більшості разів не компенсують втрати у повному обсязі. Тому зараз постає питання пошуку альтернативних шляхів погашення збитків. У розвинутих країнах світу одним з таких механізмів захисту людства від небезпечних подій є страхування.

На жаль, в Україні страхування й досі не стало інструментом надійного захисту на випадок подібних непередбачених ризиків, тому проблемними залишаються питання посилення ролі страхових компаній на людську діяльність та подальший розвиток економіки країни у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні в останні роки стали приділяти багато уваги питанням розширення сфери страхових послуг, що значно підвищило б роль та значення страхування як важливого механізму врегулювання негативних наслідків від різного роду ризиків, у тому числі стихійних лих та техногенних катастроф. Вагомий внесок в даному напрямі мають дослідження та публікації наступних вчених та практиків: О. Залєтова [4], Д. Коченкова [5], Л. Кошель [6], Р.І. Попової [7], О. Филонюка [8] та інших.

Визначення питань, які не вирішені в даній для дослідження проблематики Однак багато пропозицій й досі залишаються не реалізованими, тому що на їх шляху виникають серйозні перешкоди та проблеми. Це, у першу чергу, недоліки у розробці підходів та інструментарій до питань організаційного, нормативно-правового та економічного характеру. Тому детальніше вивчення усіх недоліків та завдань стосовно ефективного впровадження механізму страхового захисту з метою зниження бюджетного навантаження заслуговує більш пильної уваги.

Формування мети статті Вивчення місця та ролі страхових компаній у компенсації збитків населенню та відновлювання інфраструктури постраждалих регіонів у разі ліквідації наслідків надзвичайних подій, а також розглядання позитивного впливу страхування на зниження бюджетного навантаження.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні спеціалісти попереджають про зростання частоти настання та тяжкості можливих наслідків недооцінки ризиків від природних, техногенних катаклізмів, які інколи можуть призвести до масштабних матеріальних збитків. А це, звичайно, змушує людей все частіше замислюватися про заходи по їх попередженню та джерела покриття можливих збитків у разі неможливості уникнути трагедій.

Одним з таких джерел відшкодування витрат, як відмічалось раніше, є допомога держави за рахунок коштів бюджету. Не таємниця, що стихійні лиха змушують уряд України витратити на відновлення постраждалих районів чималі кошти. Однак дані про витрати з резервного фонду державного бюджету на ліквідацію наслідків незвичайних подій природного та техногенного характеру підтверджують, що державою виділяються кошти, які можуть покрити збитки, які відповідають за масштабами лише локальним подіям. Покриття же збитків приватного житла фізичних осіб від небезпечних подій вимагає значно більшого обсягу ресурсів. Провести у більшості випадків повне відшкодування значних збитків неможливо, тому що це лягає тяжким вантажем на бюджети всіх рівнів. Внаслідок цього скорочуються бюджетні витрати на фінансування інших важливих проектів.

Тому для фінансування витрат на ліквідацію наслідків надзвичайних подій в Україні притягуються не тільки бюджетні засоби, а також добровільні пожертвування фізичних та юридичних осіб, благодійних фондів та інших не заборонених законодавством джерел. Й лише незначна частина збитків відшкодовується за рахунок страхових компаній.

Так, чисті страхові виплати страховиків України від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ за 2014 рік склали 161,7 млн. грн., а за 1 півріччя 2015 року – 30,7 млн. грн., що склало тільки 1,0 % від загальних чистих страхових виплат [9]. Але зовсім інша ситуація виглядає у розвинутих країнах світу: так в країнах Європи на страховиків припадає 70–85% компенсації подібного роду збитків [10]. Такі великі розбіжності у показниках страхових виплат різних країн неминуче впливають на загальну картину. Збитки від природних та техногенних катастроф, які були відшкодовані страховими компаніями всіх країн світу у 2013 році склали 39 млрд. доларів та 31 млрд. доларів у 2014 році – це складає близько 30 % отриманих світовою економікою збитків [3].

Зараз у багатьох країнах світу існують різноманітні види страхування від природних та техногенних катастроф, у тому числі особлива увага приділяється програмам страхування майна громадян. У країнах з розвинутою страховою культурою практично вся нерухомість є застрахованою. Там люди відчувають повагу до права приватної власності, для них є природним питання захисту свого майна. Наприклад, сектор страхового обслуговування фізичних осіб займає 87 % німецького страхового ринку, відповідно сектор страхового обслуговування юридичних осіб – 13 % [11]. На жаль, зовсім інша картина спостерігається в Україні. Надходження валових страхових премій, отриманих страховиками України від різних категорій страхувальників та за основними видами страхування, наведено у табл.1 та табл.2.

Таким чином, більш детальніший аналіз надходжень страхових премій, отриманих від фізичних осіб, дозволяє зробити висновок, що за 2014 р. найбільша їх частина припадала на обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) – 21,6 % всіх страхових премій від громадян. Стосовно договорів страхування будинків та іншого майна громадян, на жаль, в Україні практично не працює система страхування, яка діє у всьому світі. Це у

багатом пояснюється тим, що люди не до кінця усвідомлюють цінність та необхідність страхування, а також існує недовіра населення до страховиків.

Таблиця 1

Валові страхові премії, отримані страховиками України від різних категорій страхувальників

Категорії страхувальників	2014 рік		1 півріччя 2015 року	
	у сумі, млн. грн.	питома вага, %	у сумі, млн. грн.	питома вага, %
Юридичні особи	17 247,4	64,4	8 872,5	65,9
Фізичні особи	9 519,9	35,6	4 593,0	34,1
Всього	26 767,3	100,0	13 465,5	100,0

Джерело: укладено автором за [9].

Таблиця 2

Структура валових страхових премій, отриманих від фізичних осіб за 2014 рік

Напрями (види страхування)	Надходження премій	
	У сумі, млн. грн.	Питома вага, %
Страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ)	2 059,8	21,6
Страхування наземного транспорту (КАСКО)	1 986,8	20,9
Страхування життя	2 040,4	21,4
Медичного страхування	809,1	8,5
Страхування від нещасних випадків	608,9	6,4
Інші види	2014,9	21,2
Всього страхових премій (платежів), отриманих від страхувальників - фізичних осіб	9519,9	100,0

Джерело: укладено автором за [9].

Крім того не можна виключати утриманський менталітет більшої частини населення, які звикли перекидати свої ризики на плечі держави. Також існуюча система надання допомоги громадянам у разі ліквідації пожежі, стихійних лих та різного роду аварій не мотивує їх до самостійного фінансового забезпечення своїх майнових інтересів за допомогою страхування. У зв'язку з тим, що зараз іноді доводиться спостерігати повне нерозуміння дій з боку окремих осіб місцевої влади, коли вони відмовляються здійснювати компенсацію з місцевих бюджетів тим особам, які вже отримали виплати від страхових компаній. Це призводить до того, що спрацьовує помилковий тезис: «Хто не страхується, той отримує допомогу від держави». В результаті цього інтерес населення до страхування майна від природних лих за останні роки значно впав [8]. Це повний абсурд, бо замість того, щоб вітати страхувальників, які потурбувалися про захист свого майна і здоров'я, їх же й карають за це.

Зараз перед урядом і страховими компаніями повинна бути поставлена спільна задача, результатом якої має стати створення реальної системи страхового захисту майнових інтересів громадян, а це крок до нової сходинки розвитку суспільства. Але це завдання не з простих, яке потребує багато часу.

На першому етапі деякі фахівці пропонують запровадити державну підтримку тим, хто має страховий поліс. На їх думку, обсяг та порядок надання фінансової допомоги з боку держави постраждалим громадянам в результаті надзвичайних ситуацій напряду буде залежати від наявності чи відсутності у них договору

страхування. Програма державної підтримки буде вітати людину, яка отримала страховий поліс.

Пропонована концепція страхування житла громадян з державною підтримкою передбачає розподіл тягаря відповідальності у результаті надзвичайних ситуацій між державним бюджетом, місцевими бюджетами, страховими організаціями, а також засобами самих громадян та інших осіб. А це в кінцевому результаті призведе до поетапного скорочення державної фінансової допомоги постраждалим, що у свою чергу призведе до зниження бюджетного навантаження [4]. Зазначена модель, на думку окремих практиків страхової галузі, дозволить побудувати цивілізовану, доступну та ефективну багаторівневу систему надання допомоги громадянам на відновлення майна, втраченого в результаті надзвичайних ситуацій та значно скоротити бюджетні витрати.

Зараз в Україні страхування будинків та іншого майна громадян проводиться у добровільній формі, тому нерухомість, за рідкісним винятком, страхується тільки в рамках іпотечного кредитування. Щоб якось виправити ситуацію, окремі представники Ліги страхових організацій України рекомендують переглянути політику у сфері співвідношення добровільного та обов'язкового страхування. Вони пропонують перейти до практики запровадження обов'язкового страхування майна громадян з метою поступового зменшення частки відповідальності держави за збитки у разі масштабних природних та техногенних катастроф. Ефективну систему страхування будівель громадян, на їх думку, може забезпечити обов'язкове страхування [6]. Вони пропонують при введенні обов'язкового страхування будинків громадян встановлення мінімальних обсягів страхових ризиків, до яких слід віднести у першу чергу: пожежі, стихійні лиха, техногенні катастрофи. А за бажанням страхувальника за домовленістю між сторонами обсяг відповідальності страховиків може бути поширеним. У даному випадку буде укладатися додатковий договір страхування з врахуванням спеціальних коефіцієнтів до тарифів.

Слід нагадати, що досвід проведення обов'язкового страхування в господарствах громадян вже був. У часи командно-адміністративного управління економікою в нашій країні обов'язковому страхуванню у господарствах громадян підлягали будівлі (житлові будинки, садові будиночки, дачі і різні господарські будівлі) та тварини (велика рогата худоба віком від 6 місяців, коні від 1 року) [12, с.78-79].

Однак впровадження обов'язкового страхування будинків в господарствах громадян є дискусійним питанням. В зв'язку з тим, що серед практиків страхової галузі багато противників до повернення обов'язкового страхування будинків громадян. По-перше, на їх думку, тут з ними можна повністю погодитися, на сьогоднішній момент немає сформованої законодавчої бази, яка б регулювала цей вид страхування, бо його введення йде в розріз з Цивільним кодексом.

По-друге, вони вбачають складності технічного характеру, які пов'язані, наприклад, з порядком встановлення страхової суми [5]. Однак прибічники обов'язкового страхування пропонують різні варіанти встановлення страхової суми. Так ряд спеціалістів пропонують розраховувати страхову суму для кожного страхувальника індивідуально, враховуючи загальну площину житлових приміщень та середню вартість квадратного метра [4]. Середня вартість квадратного метра повинна бути економічно обґрунтованою й буде залежати від багатьох факторів (матеріалу будинку, регіону, у якому він знаходиться та ін.). Однак, на наш погляд, можливо встановлення страхової суми у фіксованих розмірах, як це законодавчо закріплено за більшістю видів обов'язкового страхування. Наприклад, по обов'язковому особистому страхуванню від нещасних випадків на транспорті розмір страхової суми для кожного застрахованого становить 6000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [13], по обов'язковому страхуванню цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів розмір страхової суми за шкоду, заподіяну майну потерпілих, становить 50

тисяч гривень на одного потерпілого, за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю потерпілих, становить 100 тисяч гривень на одного потерпілого [14].

На нашу думку, слід розглянути варіант встановлення єдиної мінімальної для всіх страхувальників страхової суми. А якщо громадянин бажає збільшити страхову суму, то він має право укласти договір добровільного страхування. Однак у даному випадку варто погодитися з думкою групи вчених, які вводять поняття «недострахування» або неповне страхування. Згідно даного принципу загальна страхова сума за обов'язкове та добровільне страхування не повинна дорівнювати вартості об'єкту. На їх думку, частину ризику усе ж таки слід залишати на відповідальності страхувальника. Відмову від прийняття об'єкта на повне страхування вони пояснюють наступними причинами:

– ймовірністю навмисних дій з боку страхувальника чи членів його родини за знищення об'єкта;

– бажанням змусити страхувальника утримувати превентивних і репресивних заходів по збереженню застрахованих об'єктів [15, с. 25].

Слід відмітити, що до даного принципу «неповного страхування» підтримувались в період командно-адміністративного управління економікою, тоді загальна страхова сума за договорами обов'язкового та добровільного страхування будинків громадян не перевищувала 80 % їх оцінки за діючими роздробленими цінами [12, с.89].

Що ж стосується розміру платежу при мінімальній страховій сумі при обмеженому обсязі ризиків, то він буде невеликим та цілком посилюючим для більшої частини страхувальників. Це буде досягнуто за рахунок суцільного страхування, при якому число страхувальників буде значно більшим, ніж кількість господарств, яким буде надано страхове відшкодування.

Відносно незаможного населення повинно вводитися пільгове страхування житла. Держава повинна подбати і надати посильну допомогу, взявши на себе частину витрат по обов'язковому страхуванню житла громадян, які мають незначний дохід. І ще раз хотілося б підкреслити, що проект впровадження обов'язкового страхування житла громадян розглядається спеціалістами на перспективу. Так на даний час це було б обтяжливим для більшої частини населення.

Сьогодні, на жаль, витрати на страхування у споживчій корзині середнього українця займають одне з останніх місць, й це дуже сумна картина. Тому одна із задач, яка стоїть перед страховою галуззю зараз, це повернути довіру та зацікавленість населення до страхування, а також залучити інтерес населення до вже діючих видів страхування.

Висновки. Щорічно у світі відбуваються пожежі, природні, техногенні катастрофи та аварії, які наносять значні матеріальні збитки як населенню, так й економіці країни у цілому. Більша частина витрат в Україні компенсується за рахунок бюджетних засобів, а це у багатьох випадках завдає розтрусальний удар по державним фінансам. Зараз перед державою стоїть задача посилення ролі та відповідальності страхових компаній при відшкодуванні збитків від різного роду надзвичайних подій. Тому значних реформ та великих перетворень чекає ринок страхових послуг України. Кардинальні зміни, на нашу думку, повинні бути пов'язані у тому числі з впровадженням нових видів та програм страхування, у першу чергу майнових інтересів громадян.

Ефективне використання механізму страхування в Україні дозволить уряду поступово зняти з себе значну частину відповідальності за надання матеріальної допомоги населенню у разі масштабних природних та техногенних катастроф, шляхом передачі відповідальності за збитки на плечі страховиків, що значно зменшить бюджетне навантаження.

Перспективи подальших досліджень. Пожежі, стихійні лиха, техногенні катастрофи та іншого роду надзвичайні події наносять не тільки матеріальні збитки, але

й негативно впливають на життя та здоров'я людей. Дана тема не була нами розглянута, тому не слід виключати можливості у перспективі глибоких наукових досліджень у даній сфері. Бо, на наш погляд, позитивний досвід роботи страховиків різних країн у галузі особистого страхування заслуговує особливої уваги.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Луцько В.С. Погода та економіка/ В.С. Луцько [Електронний ресурс]/ Доступ до ресурсу <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10066/09-Lutsko.pdf?sequence=1>.
2. Swiss Re представила статистику природних и техногенных катастроф в мире, а также убытки страховой отрасли за 1970-2013 года [Электронный ресурс]/ Доступ до ресурса <http://forinsurer.com/news/14/12/18/31920>
3. Убытки страховой отрасли от природных и техногенных катастроф в 2014 году [Электронный ресурс] / Доступ до ресурса 0.ua/news/ubytki...otrasli...tehnogennyh-katastrof-v
4. Залетов О. Страхование жилья с господдержкой позволит построить эффективную систему защиты имущества граждан/ О. Залетов [Электронный ресурс]/ Доступ до ресурса <http://forinsurer.com/public/14/07/10/4673>
5. Коченков Д. Обязательное страхование жилья в Украине вводит нецелесообразно/ Д Коченков [Электронный ресурс]/ Доступ до ресурса articles...v-ukraine...necesobrazno.html
6. Кошель Л. Страхование от стихийных бедствий принимает обязательный характер/ Л. Кошель [Электронный ресурс]/ Доступ до ресурса ristar.com.ua/1/art/strahovanie_ot...obiazatelnyi.../.
7. Попова Р.И. Проблема создания системы обязательного страхования имущества от стихийных бедствий/ Р.И. Попова, Е.Е. Яблочкина [Электронный ресурс]/ Доступ до ресурса <http://www.scienceforum.ru/2015/986/8194/>.
8. Филонюк А. Украине не хватает обязательного страхования имущества от стихийных явлений/ А. Филонюк [Электронный ресурс]/ Доступ до ресурса forinsurer.com/Новости/09/03/16/18291/.
9. Про підсумки діяльності страхових компаній України за 2014 рік та 1 півріччя 2015 р. [Електронний ресурс]/Доступ до ресурсу <http://forinsurer.com/>.
10. Украинцы не застрахованы от природных и техногенных катастроф [Электронный ресурс]/ Доступ до ресурса delo.ua/finance/ukraincy-ne-zastrahovany-ot-pr/.
11. Страховой рынок Германии [Электронный ресурс] / Доступ до ресурса <http://iconsu.ru/strakhovanie-v-germanii.html/>.
12. Л.А. Мотылев Государственное страхование В СССР: Учебник – 4-е изд., перераб. и доп. / Л.А. Мотылев. – М.: Финансы и статистика, 1985 – 320 с.
13. Положення Кабінету Міністрів України «Про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті» № 959 від 14 серпня 1996 р. [Електронний ресурс]/ Доступ до ресурсу zakon.rada.gov.ua.
14. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» № 1961-IV від 01.07.2004р. [Електронний ресурс]/ Доступ до ресурсу zakon.rada.gov.ua.
15. Шахов В. В. Теория управления рисками в страховании/ В. В.Шахов, А. С. Миллерман, В. Г. Медведев. – М.: Финансы и статистика, 2002.– 224 с.